

*Prof. dr. sc. Šaćir Filandra, Fakultet političkih nauka
Univerziteta u Sarajevu*

S ONU STRANU MANIHEJSKIH RAZLIKOVANJA: O JEDNOM RAZUMIJEVANJU NACIONALNOSTI ROGERSA BRUBAKERA

Sažetak

Cilj ovog kratkog eseja je da predstavi pokušaj jednog redefiniranja pojmovne distinkcije „građanski“ i „etnički“ nacionalizam, dato u jednoj raspravi Rogersa Brubakera, te da u našoj znanstvenoj zajednici i široj javnosti proširi i produbi interes za ovog američkog autora. Brubaker je šef Odsjeka za sociologiju Univerziteta u Los Angelosu i pisac brojnih knjiga i studija o socijalnoj teoriji, etnicitetu, građanstvu, imigracijama itd. Prva njegova knjiga je bila o racionalitetu u djelu Maxa Webera, da bi sljedeća Građanstvo i nacionalnost u Francuskoj i Njemačkoj (1992) analizirala problematičnost oštrog razlikovanja nastanka i definiranja građanstva u te dvije evropske nacije. U djelu Ponovni nacionalizam: Nacionalnost i nacionalno pitanje u novoj Evropi (1996), te u sljedećoj knjizi Etnicitet izvan grupe (2004) komparativno je analizirao propast multikulturnih društava i ponovnu uspostavu nacionalnih država, sa uspješnim razvojem vlastitih teorijskih stajališta. Njegovu posljednju knjigu Nacionalistička politika i svakodnevni etnicitet u transilvanijskom gradu (2006) izdao je Princeton University Press.

* * *

Nacionalizam, kao i većina socijalnih pojmova, nema ujednačen horizont razumijevanja i definiranja. Bez obzira što je skoro sveprisutan kao oblik kolektivnog identiteta, njegovu teorijsku insuficijentnost istraživači su od samog početka uočili. Tako kao jedan od tri paradoksa nacionalnosti i nacionalizma Benedikt Anderson navodi njegovu političku moć, s jedne, i

njegovo „filozofsko siromaštvo, pa čak i nesuvislost“, s druge strane. Nacionalizam nikada nije uspio okupirati velike mislioce, a od onih koji su mu se posvetili često je nazivan patologijom modernog doba. (Anderson, 1988:16). Druga dva paradoksa odnose se na objektivnu modernost nacije u očima povjesničara, a njenu subjektivnu starost u očima nacionaliste; te formalnu univerzalnost nacionalnosti kao sociokulturnog koncepta i partikularnost njenih manifestacija.

Paradoksima vezanim za pojam nacije i nacionalizma istaknutim od Andersona pridružujemo Brubakerovo problematiziranje i redefiniranje razlikovanja „građanskog“ i „etničkog“ nacionalizma, njegovo promišljanje i osporavanje tog razlikovanja u studiji *The Manichean Myth: Rethinking the Distinction between „Civic“ an „Ethnic“ Nationalism* (Hanspeter Kriesl, ... (ed) 1999:55-71). Podjela na „građanski“ i „etnički“ nacionalizam postala je dio savremene teorijske i političke tradicije na način da je nekritički zadobila, posebno van uskostručne javnosti, normativnu vrijednost. Brubaker iznova promišlja tu podjelu, naziva je skoro zlosutno manihejskom, redefinira je i prokazuje nezbiljskom, nepovijesnom i teorijski neodrživom.

I on ističe od ranije poznatu činjenicu od koje svaki govor o naciji i nacionalizmu treba da počne, a to je znanstveno iskustvo da je znanost o naciji i nacionalizmu od samog početka označena dubokom ambivalencijom. Na jednoj strani, nacionalizam je bio povezivan sa militarizmom, ratom, iracionalizmom, netolerancijom, hegemonijom, nasilnom asimilacijom, autoritarizmom, provincijalizmom, ksenofobijom, etnocentrizmom, etničkim čišćenjem, čak genocidom. Na drugoj strani, nacija i nacionalizam su bili povezivani sa demokratijom, samoodređenjem, političkom legitimacijom, socijalnom integracijom, civilnom religijom, solidarnošću, čašću, identitetom, kulturnim preživljavanjem, građanstvom, patriotizmom, oslobođenjem od tuđe okupacije. Pojmovi nacije i nacionalizma označavaju mnoštvo različitih stvari, te u najvećim razmjerama navedena ambivalencija u razumijevanju i vrednovanju ovih pojmova nije toliko stvar konkurentnih razumijevanja i vrednovanja iste stvari koliko različitog korištenja istog termina. Kako ljudi procijenjuju nacionalizam zavisi od toga šta oni podrazumijevaju pod njim, smatra Brubaker.

Simplificističke i na samo pojedinim elementima zasnovane klasifikacije nacionalizama, analitičke i normativne, prisutne su od

početka 20. stoljeća i, najpoznatija razlikovanja su ona između voluntarističkog i organskog, političkog i kulturnog, subjektivnog i objektivnog, liberalnog i neliberalnog, građanskog i etničkog. Urs Altermatt (1988:27) tu podjelu veže za teorijska ishodišta Rousseua i Herdera kojim se uspostavljaju pojmovi državne i kulturne nacije. U prvom pojmu „nacija se shvatala kao politička zajednica građana koji su jednaki pred zakonom, nezavisno od socijalnog mjesta, porijekla, jezika ili religije“. U drugom pojmu osjećaj zajedničke pripadnosti veže se za jezik i kulturu. Jedno simplificirano razlikovanje nacionalizama zavisno od mjesta i uloge pojedinca u naciji nalazimo kod Endru Baruh Vahtela, kad govori o kolektivističko-autoritarnim i individualističko-liberalnim modelima nacije (Endru Baruh Vahtel, 2001:14), a što je preuzeta tipologija od Greenfelda Liaha. Dok je zadnji tip, osoben za Veliku Britaniju, pojedinačne članove nacije smatrao suverenim i direktno vezanim za demokratiju, prvi model ih je smatrao važnim samo utoliko što su dio jedinstvene suverene nacionalne grupe kojoj je njihova individua potčinjena. Od svih tih distinkcija danas je izvan stručnih krugova po Brubakeru najprisutnija podjela na građanski i etnički pojam nacije i nacionalizma. Po toj podjeli postoje u osnovi samo dvije forme nacije i nacionalizma, „građanski nacionalizam, karakteriziran kao liberalni, voluntaristički, univerzalistički i inkluzivni; i etnički nacionalizam označen kao neliberalan, partikularistički i ekskluzivan“ (Brubaker, 1999:56). Oba pojma su zasnovana na korespondirajućem pojmu nacionalnosti, prvi je zasnovan na zajedničkom građanstvu a drugi na zajedničkom etnicitetu. Počesto se ta podjela nekritički projicira u prostor. Kao takav primjer on navodi ranu podjelu Hansa Kohena u djelu *The Idea of Nationalism ...* (1944) na nacionalizam koji se razvija u zapadnom svijetu i onaj u njegovom ostatku, pri čemu po Brubakeru tako velika kontrastnost svjetskih regija olahko zadobiva „neoorijentalistički okus“ i po sebi priziva dublje suprotnosti kao što su one između zakona i nasilja, razuma i emocija, moderne tolerancije i stare mržnje, transnacionalne integracije i nacionalističke dezintegracije, civilnog i etničkog nacionalizma itd. Umjesto jednog takvog neiznijansirano korištenja tih opozicija Brubaker smatra da je ispravnije etničko-građansku opoziciju koristiti za „razlikovanja između država – ili između nacionalnih pokreta – prije nego svjetskih regiona“. Jer u praksi, a on navodi primjere Ukrajine i Kazahstana, i građanska forma nacionalizma može biti korištena kao nelegitimni etnički

nacionalizam, a čemu pribjegavaju i moderni separatistički pokreti kao katalonski, škotski, kvibekski. U ublažavanju opozitnosti navedenih pojmova on ide dalje i ističe kako je sve više naučnika u posljednje vrijeme koji iskazuju nemogućnosti, ili u najmanju ruku problematičnost, karakteriziranja cijelih država ili nacionalnih pokreta jednostavno kao „građanskih“ ili „etničkih“. Kao rezultat toga ova distinkcija se sve više koristi na jedan krajnje apstraktan način, i umjesto karakteriziranja cijelih slučajeva sada se uglavnom koristi samo za karakteriziranje oprečnih analitičkih „elemenata“ ili tendencija, te pokazuje kako su one smjesa različitih načina i proporcija elemenata i jedne i druge strane u svakom datom slučaju. Na taj način u najnovijoj literaturi o nacionalitetu se pokazuje da su pojedine države ili nacionalni pokreti „isprepletenost građanskih i etničkih elemenata ili tendencija“ (Brubaker, 1999:58) i oko takvog stava se uspostavlja znanstveni konsenzus. I pored takvog približavanja prosuđivanja istraživača za Brubakera civilno-etnička distinkcija ostaje i analitički i normativno problematična.

Analitičke slabosti civilno-etničke distinkcije su u tome što su oba termina duboko nejasna. Idući od Anthony Smithova pojma etniciteta, gdje nacionalna retorika naglašava zajedničku kulturu, a ne nužno i zajedničke pretke, sve nacije mogu biti kodirane kao građanske; ili, s druge strane, ako se pojam etniciteta razumijeva u širem, etnokulturnom smislu, moguće je sve nacije kodirati kao etničke. Striktno, usko definiranje građanskog nacionalizma, gdje je nacija „konstrukt dobrovoljnog udruživanja kulturno neoznačenih pojedinaca“, gdje se nacionalnost prije bira nego daje kao „dnevni plebiscit“ (Renan) dolazimo u opasnost da definiramo pojam koji ne postoji. (Brubaker, 1999:61.) Jer, u oba slučaja idealnotipskih građanskih nacija - Francuska i Amerika - involvirana je kulturna komponenta, dakle nešto etničko, ili bar poseban osjećaj nacionalnosti u Hobsbawmovom smislu. Čiste nacije bez kulture jednostavno ne postoje, zaključuje Brubaker.

Normativni karakter podjele na etnički i građanski nacionalizam za Brubakera je nejasan, nebiljski i neodrživ. U toj podjeli se „građanski“, zapadni nacionalizam portretira predominantno političkim sa duhom individualne slobode i racionalnog kozmopolitizma, dok bi se „etnički“, gdje se nacionalna svijest razvijala izvan i protiv državnih okvira označavao kulturalnim, neliberalnim, agresivnim. Za Brubakera su u stvarnosti oba navedena tipa nacionalizma istovremeno i

inkluzivni i ekskluzivni, te to podupire mnoštvom primjera iz Centralne i Istočne Evrope.

Kao vlastito rješenje, a umjesto razlikovanja između građanskog i etničkog nacionalizma, on predlaže razlikovanje između „državno uokvirenog i zemaljskog razumijevanja nacionalnosti i forma nacionalizma. U prvom „nacija“ je zamišljena da se podudara sa državom i njenim institucionalnim i teritorijalnim okvirom. U drugom „nacija“ je zamišljena u suprotnosti a često i opoziciji spram teritorijalnog i institucionalnog okvira postojeće države ili država“ (Brubaker, 1999:67).

U slučaju nacija formiranih državnim okvirom nema ništa nužno građansko u njihovom nacionalizmu. Tu je država, a ne građanstvo, centralna tačka pozivanja, te taj državni okvir ne mora nužno biti demokratičan. Tu se on poziva na surova iskustva francuske države u pravljenju vlastite nacije, a kao argument za postojanje nasilne asimilaciju u tom tipu nacionalizma. Dok postoji definitivna različitost između civilnog i građanskog nacionalizma, i u nekim interpretacijama između civilne nacije i kulture, takva antiteza „ne postoji između državljanske nacionalnosti i etniciteta ili kulture. Državljanski nacionalizmi su često nadahnuti sa jakim kulturnim sadržajem“ (Brubaker, 1999:68).

Zemaljski nacionalizam ne mora nužno biti etnički niti ta nacionalnost nužno mora biti izražavana u etničkim ili etnokulturnim pojmovima. On može biti zasnovan „na teritoriji, na historijskim provincijalnim privilegijama ili na posjedovanju različite historije prije uključenja u veliku državu“. Kao takav primjer on navodi rani ugarski antiaustrijski nacionalizam koji se u početku zasnivao na historijski konstituiranim privilegijama do kraja 18. stoljeća, od kada se u tom nacionalizmu akcent pomjera na naglašavanje razvoja i zaštite mađarskog jezika.

LITERATURA

- Anderson, Benedikt, *Nacija:zamišljena zajednica*, Beograd, 1988.
- Altermatt, Urs, *Etnonacionalizam u Evropi*, Svjetionik-Sarajevo, Drugo izdanje, 1988. godine.
- Brubaker, Rogers, *The Manichean Myth: Rethinking the Distinction between „Civic“ and „Ethnic“ Nationalism*, u „Nation and National Identity – The European Experience in Perspective“, (uredio Hanspeter Kriesi...) Chur/Zurich 1999.

Vahtel, Endru Baruh, *Stvaranje nacije, razaranje nacije*, Stubovi kulture, Beograd, 2001.

الأستاذ الدكتور شاكر فيلاندر، كلية العلوم السياسية في جامعة سرايفو

حول مفهوم القومية عند روجرس بروباكر (Rogers Brubaker)

خلاصة البحث

هدف هذا البحث القصير التعريف بمحاولة إعادة صياغة مفهوم عنصرية "المواطنة" و"القومية" في مقال لروجرس بروباكر، ولفت نظر المثقفين البوسنويين وغيرهم إلى هذا المؤلف الأمريكي.

بروباكر رئيس قسم العلوم الاجتماعية في جامعة لوس أنجلوس ومؤلف عديد من الكتب والبحوث في مجال النظرية الاجتماعية، والمواطنة والهجرة. وكان كتابه الأول حول العقلانية في فكر ماكس فيبير (Max Weber) والثاني "المواطنة والقومية في فرنسا وألمانيا" (1992) يعالج قضية الفوارق الكبيرة في نشوء مصطلح "المواطنة" في الدولتين. وفي كتاب "العنصرية الجديدة: القومية والمواطنة في أوروبا الجديدة" (1996)، والكتاب "القومية خارج المجموعة" (2004) يمثلان دراسة مقارنة لموضوع ذوبان المجتمعات ذات القوميات المتعددة، وإقامة الحكومات القومية من جديد مع تطوير النظريات الخاصة بها. وأصدر كتابه الأخير بعنوان "السياسة القومية في المدينة التراسلفانية" (2006) .Princeton University Press

**ON THE OTHER SIDE OF MANICHAEN DIFFERENCES:
ON ROGERS BRUBAKER'S UNDERSTANDING
NATIONALITY**

Summary

The aim of this short essay is to present an attempt to redefine conceptual distinction between civic and ethnic nationalism through a Rogers Brubaker's dissertation, as well as to extend and deepen the publics' interest in this American author. Brubaker works as a sociology department head at the University of Los Angeles. He has written many books and studies on social theory, ethnicity, citizenship, immigrations, etc. His first book was on rationality in Max Weber's work. The next one titled *Citizenship and Nationhood in France and Germany* (1992) analyzed the dubiousness of making a sharp difference between originating and defining citizenship in the two European nations. In his books *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe* (1996) and *Ethnicity without Groups* (2004) he comparatively analyzed the collapse of multicultural societies and restoring of national states that successfully developed their own theoretical views. His last book *Nacionalistička politika I svakodnevni etnicitet u transilvanijskom gradu* (2006) has been published by Princeton University Press.